

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні підходи до визначення сутності та джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. Обґрунтовано, що фінансування інноваційного процесу – це процес залучення фінансових ресурсів у інноваційний процес на підприємство у грошовій формі з метою досягнення економічного та соціального ефекту в перспективі.

The main approaches for determining the nature and sources of financing of innovative activity of industrial enterprises are given. The types of funding innovation business and the advantages and disadvantages of their involvement are investigated. The financing of the innovation process as the process of attracting financial resources in the innovation process at the company in cash in order to achieve economic and social impact in the future is grounded

Постановка проблеми у загальному вигляді. Активне здійснення інноваційних процесів стає вирішальною умовою подальшого розвитку сучасної економіки нашої країни. Воно дозволить забезпечити якість зростання, ресурсозбереження, ефективність виробництва, випуск конкурентоспроможної на внутрішньому та світовому ринках продукції. Підприємства, які формують стратегічну поведінку на основі інноваційного підходу мають можливість завоювати лідерські позиції на ринку, зберегти високі темпи розвитку, скоротити рівень витрат, добитися високих показників прибутку. Проте методичне обґрунтування джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств досі ще недостатньо опрацьоване в науковій літературі.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Слід відзначити, що інноваційна діяльність підприємств, пошук шляхів підвищення її ефективності є предметом постійних наукових пошуків. Багато теоретичних і прикладних аспектів здійснення інноваційної діяльності промислових підприємств знайшли своє відображення у працях таких відомих вітчизняних і закордонних вчених, як: І. Ансоф, Л. Водачек, В. Геєць, А.Гриньов, П. Завлін, С.Ілляшенко, Б. Санто, Б. Твісс, Р. Фатхутдінов, М. Фучик, М. Чумаченко, Н. Чухрай, Й. Шумпетер, та ін. Окремі питання пошуку джерел фінансування інновацій на підприємствах розглянуто у працях О. І. Амоші, І. О. Бланка, О. І Волкова, В. В. Власенко, В. М. Геєця, А. П. Гречан, М. П. Денисенко, А. М. Поддєрьогіна, А. М. Турило, Л. І. Федулової, І. І. Циглика, І. М. Школа та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині існують розбіжності у визначенні власного поняття фінансування інноваційного процесу на підприємствах, а також ефективності залучення для цього різних джерел, що потребує додаткового дослідження. Таким чином, залишається невирішеним завдання обґрунтування джерел фінансування інноваційної діяльності машинобудівних підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних підходів до сутності та джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток вітчизняних підприємств вимагає істотної активізації інноваційних процесів. Саме інноваційна спрямованість підприємств є потужним фактором їх економічного зростання. Проте світові фінансові кризи поглиблюють проблеми фінансування інноваційних процесів на промислових підприємствах. У зв'язку з цим, з точки зору автора, доцільним і актуальним є

проведення дослідження щодо визначення джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств та пошуку шляхів мобілізації перш за все внутрішніх джерел її фінансування.

Серед науковців немає єдиного підходу до визначення ресурсного забезпечення інноваційної діяльності. Найпоширенішою є думка, що інноваційна діяльність вимагає залучення тільки фінансових ресурсів, тобто фінансування інноваційної діяльності – це лише грошові відносини з іншими суб'єктами господарювання та банками з оплати науково-технічної продукції, контрагентських робіт, поставок спецобладнання, матеріалів і комплектуючих виробів, розрахунків із замовниками, трудовими колективами та державними органами управління [1, с.12–13]. Інші економісти зазначають, що здійснення інноваційної діяльності вимагає залучення не лише коштів у безпосередньо грошовому вимірі, а й інших – у вигляді основних і оборотних засобів, майнових прав і нематеріальних активів, кредитів, позик та застав (боргових зобов'язань), прав на землеволодіння й землекористування тощо [2, с.93–95].

Незважаючи на тривале використання понять «фінансування» та «інвестування», загальної точки зору стосовно їх економічного змісту серед фахівців до цього часу не існує. Згідно з визначенням, яке наведено у фінансово-правовому словнику: «фінансування» – постачання підприємств, установ, організацій коштами з певних джерел на конкретні цілі. Якщо розглядати поняття «фінансування», то етимологічно воно походить від «financing», «finanzierung» – це мобілізація підприємством необхідних для виконання поставлених перед ним планових завдань фінансових ресурсів; комплекс заходів щодо формування та обслуговування капіталу підприємства [3, с.123–128].

У загальному розумінні фінансування передбачає надання капіталів і залучення інвестицій (капіталовкладень) для втілення (реалізації) певного проекту [4, с.486], тому фінансування тісно пов'язане з таким поняттям, як інвестування. Якщо розглядати поняття «інвестування», то етимологічно воно походить від «investment» – «капіталовкладення». Тому інвестування передбачає саме процес вкладення капіталу у певні об'єкти, і є складовою частиною фінансування.

В економічній літературі виокремлюють два ключові фактори, що характеризують загальну сутність інвестування: час (отримання прибутку може мати послідовний, паралельний чи інтегральний характер) і ризик (вкладання відомої суми коштів зараз і невідома величина прибутку у майбутньому) [5, с.99–106]. Наявність різних поглядів науковців щодо понять «фінансування» та «інвестування», а також визначення співвідношення між ними призвело до існування розбіжностей у трактуванні сутності інвестиційного та фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Зазвичай при розкритті сутності поняття «інвестиційне забезпечення» використовують інвестиційні ресурси у формі фінансових, матеріальних, нематеріальних та трудових, які залучаються для здійснення капіталовкладень в об'єкти інвестування, зокрема інновації, а для визначення поняття «фінансове забезпечення інноваційної діяльності» – переважно тільки фінансові ресурси.

При цьому фінансові ресурси, зокрема грошові кошти, в інвестиційній діяльності відіграють найбільшу роль. Вони можуть трансформуватися у будь-яку іншу форму інвестиційних ресурсів шляхом придбання предметів та засобів праці, робочої сили і т.ін., і тільки грошові кошти дають можливість інвестору вибирати будь-який об'єкт інвестування. Так, на думку М. П. Денисенка, Л. І. Михайлової, А. П. Гречан більш узагальнено процес забезпечення інноваційної діяльності необхідними ресурсами характеризується терміном «інвестування інноваційної діяльності», або «інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності» [6, с.89–94]. Наведене визначення відповідає трактуванню інвестицій Законом України «Про інвестиційну діяльність», згідно з яким інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект. Виходячи з цього, поняття «фінансування» та «інвестування» подібні в тому, що як процес вони зорієнтовані на платежі, мають спільну мету – одержання вигоди, хоча у випадку фінансування інноваційної діяльності вони не є тотожними. У науковій літературі інколи

зустрічається ототожнення понять «джерела фінансування» та «джерела інвестування», що не можна визнати коректним. Так, О. І. Волков при розгляді питання фінансового забезпечення інноваційної діяльності визначає джерела інвестиційних ресурсів [7, с. 67–78]. Проте при інвестуванні можуть вкладатись не тільки фінансові ресурси, але й виражені в грошовому еквіваленті інші інвестиції, у тому числі основні й оборотні кошти, майнові права, нематеріальні активи, кредити, права землекористування тощо. Порівнюючи інвестування та фінансування на предмет мети, яку вони ставлять перед собою, видно, що вона у них практично спільна – отримання прибутку лише з невеликою різницею: інвестування практично завжди має на меті отримання прибутку та примноження капіталу, а фінансування, як правило, пов'язане ще й з отриманням соціального ефекту. Таким чином, фінансування та інвестування є різними поняттями. Спільні і відмінні риси фінансування та інвестування наведені в табл. 1.

До інноваційного процесу на промислових підприємствах найбільш прийнятним є застосування саме поняття «фінансування», а не «інвестування». Це пов'язано з тим, що очікуваний результат від впровадження інновацій у виробничий процес підприємства є не лише у формі прибутку, але й у вигляді соціального ефекту. Таким чином, фінансування інноваційного процесу – це процес залучення фінансових ресурсів у інноваційний процес на підприємство у грошовій формі з метою досягнення економічного та соціального ефекту.

Фінансувати інноваційний процес на промислових підприємствах можна за допомогою різних джерел, які класифікують за такими ознаками: за потоком отриманих джерел – внутрішні та зовнішні; за способом залучення – власні, позичені та залучені; за формою отримання – грошові, матеріальні; за суб'єктом надання – кошти інвесторів, кошти власників, кошти кредиторів, кошти держави; за походженням ресурсів – державні, комунальні, приватні; за мотивом отримання винагороди – венчурний капітал, наукові фонди, спонсорська допомога. Узагальнено основні джерела фінансування інноваційної діяльності на підприємстві наведено на рис. 1.

У науково-практичній літературі можна зустріти дві основні концепції трактування сутності та класифікації внутрішніх джерел фінансування. Перший підхід зорієнтований на фінансові результати, другий – на рух грошових потоків.

Таблиця 1

Порівняльні риси фінансування та інвестування

Критерій	Фінансування	Інвестування
Сектор економіки	Виробничий та фінансовий	Виробничий
Функція	Покриття суспільно необхідних витрат	Активізація виробничої діяльності. Нарощування й примноження капіталу.
Призначення	Соціально-економічне, утримання невиробничої сфери, управління	Фінансово-економічне
Типи ресурсів	Фінансові	Інвестиційні
Джерело ресурсів	Фонди грошових коштів,	Фінансово-промисловий капітал, інтелектуальна власність
Форми ресурсів	Грошові	Грошові, матеріальні, нематеріальні
Очікуваний результат	Позитивний (у вигляді прибутку), нейтральний (у вигляді соціального ефекту)	Позитивний у вигляді прибутку, дивідендів
Соціальна спрямованість	Значна або нейтральна	Незначна, нейтральна або відсутня

Рис. 1. Основні джерела фінансування інноваційної діяльності на підприємстві

Це зумовлено тим, що не завжди доходи та витрати підприємства, відображені у звіті про фінансові результати, збігаються з грошовими надходженнями (видатками) в рамках операційної та інвестиційної діяльності відповідного періоду. З іншого боку, не всі витрати, які враховуються при визначенні фінансових результатів певного періоду, пов'язані з грошовими видатками. При внутрішньому фінансуванні капітал, який був вкладений в необоротні та оборотні активи (за винятком грошових еквівалентів), вивільняється і трансформується в ліквідні засоби, у вигляді частини виручки від реалізації та інших доходів, які залишаються на підприємстві після сплати всіх податків. Найчастіше до внутрішніх джерел фінансування відносять власні кошти підприємства у вигляді прибутку, амортизаційних відрахувань, використання резервного фонду для покриття тимчасових поточних збитків підприємства на період до виходу підприємства на проектні показники обсягів випуску та продажу, що перевищують обсяги беззбиткового випуску та продажу [1, с.224].

Власні фінансові кошти організації використовують найчастіше для фінансування невеликих за обсягами інноваційних процесів (впровадження системи стандартів якості, модернізацію деяких видів устаткування, модифікацію продукції тощо). Як правило, статутом кожного підприємства передбачено відрахування у фонд розвитку виробництва частини прибутку, що залишається в її розпорядженні після сплати податків, інших обов'язкових платежів і формування резервного фонду.

Кошти фонду розвитку можна використовувати на оновлення і розширення виробництва, здійснення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних проектів освоєння нових видів конкурентоспроможної продукції, збільшення власних оборотних коштів, а також на інші цілі, що сприяють зміцненню матеріально-технічної бази підприємства. Розмір накопичень, отриманих внаслідок господарської діяльності, насамперед залежить від того, наскільки ефективним є управління організацією. Однак на це істотно впливають і чинники зовнішнього оточення – економічного, політичного, інституційного тощо. У багатьох підприємств не вистачає фінансових ресурсів навіть на підтримку наявних обсягів виробництва. Крім того, спад виробництва призвів до зменшення прибутку необхідного для нагромадження інвестиційних ресурсів. Отже, ці джерела фінансування є недостатніми для реалізації дорогих інноваційних процесів. До переваг фінансового

забезпечення інноваційної діяльності власними коштами можна віднести: підвищення фінансової стійкості за рахунок додатково сформованого з прибутку власного капіталу; формування і використання власних коштів, що відбувається стабільно упродовж року; спрощений механізм прийняття управлінських рішень; висока норма прибутку інвестованого капіталу, що не потребує сплати позикового процента в будь-яких його формах; істотне зниження ризику неплатоспроможності та банкрутства при їх використанні [6, с.336].

Недоліки самофінансування (тезаврації) можна охарактеризувати так: оскільки здебільшого у якості основного джерела на реінвестування спрямовується чистий прибуток, попередньо він підлягає оподаткуванню, у результаті чого вартість цього джерела фінансування збільшується; обмежені можливості контролю за внутрішнім фінансуванням знижують вимоги до ефективного використання коштів; помилковість інвестицій (оскільки рентабельність інновацій може бути нижча за середньоринкову процентну ставку, можливе зниження ефективності ринку капіталів у цілому).

Зовнішні джерела фінансування інноваційних процесів – це джерела, які отримують промислові підприємства зі сторони на умовах платності та строковості і можуть бути використанні на реалізацію інноваційного процесу. До них належать позикові та залучені ресурси. Позикові фінансові кошти передбачають повернення їх зі сплатою відсотків за користування або без сплати. Їх джерелами є кошти бюджетів, позабюджетних фондів, комерційні та інші кредити, іноземні інвестиції.

1. Кошти бюджетів. До них належать кошти Державного бюджету України, кошти місцевих бюджетів, власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ. За їхній рахунок фінансуються цільові комплексні програми, фундаментальні та окремі прикладні дослідження, що мають велике значення для країни і здійснюються переважно спеціалізованими науково-дослідними організаціями. Бюджетне фінансування інноваційних процесів здійснюється у формі безвідсоткових чи пільгових позик і передбачає належне обґрунтування бізнес-ідеї та її високу оцінку конкурсною комісією. Ураховуючи ризикований характер інноваційної діяльності, збиткованість відповідних процесів не повинна залишатися без уваги держави та має супроводжуватись відновленням майнового стану підприємств, що впроваджують пріоритетні інноваційні проекти, зокрема за допомогою дотацій.

2. Позабюджетні фонди фінансування НДДКР і підтримки інновацій використовують з метою забезпечення фінансування загальногалузевих, міжгалузевих і регіональних інноваційних проектів. Такі фонди можуть бути створені в міністерствах, у великих містах і регіонах, а також у межах концернів, холдингів, ФПГ.

3. Довгострокові кредити. Це найпоширеніші джерела фінансування інноваційних процесів. Серед них виокремлюють традиційні (комерційні) кредити і нетрадиційні (лізинг, форфейтинг та франчайзинг), які надаються вітчизняними та іноземними юридичними особами під боргові зобов'язання.

Лізинг застосовують тоді, коли йдеться про освоєння великих технічних новацій, що вимагає придбання дорогого обладнання. Форфейтинг – фінансова операція, що перетворює комерційний кредит на банківський. Застосовується з метою акумулювання фінансових коштів при реалізації інноваційного проекту, якщо інвестору для цього бракує коштів. Франчайзинг є найповнішою фінансовою схемою залучення інвестиційних ресурсів у процес тиражування інноваційних проектів, що пройшли апробацію ринком. Поєднує переваги кредиту і лізингу, мінімізуючи стратегічний ризик для франчайзі і прискорюючи торговельну експансію франчайзера [8, с.3–17]. Особливості податкового законодавства можуть створювати додаткові вигоди підприємствам, що використовують кредитування для інвестиційних цілей. Вибір джерел інвестування інноваційних проектів і програм значною мірою залежить від умов надання кредитів.

Банківське кредитування розглядається як теоретично важливий метод фінансування інноваційної діяльності, зазвичай, у країнах, які нещодавно перейшли до ринкової економіки і в яких є нерозвинутий фондовий ринок та пов'язані з ним інституції. Разом з тим необхідно відмітити, що комерційні банки за своєю сутністю не схильні до високих ризиків, що

супроводжують інноваційне кредитування. Загальноприйняті умови надання кредитів передбачають достатню кредитоспроможність позичальника, його гарну кредитну історію, чіткий розрахунок окупності проекту та грошових потоків, наявність надійного додаткового забезпечення. Усе це, як правило, відсутнє у невеликих або нових інноваційних підприємств. Необхідно сказати і про досить високі витрати, пов'язані з моніторингом і аналізом ринку інноваційних проектів. Вітчизняні банки остерігаються ризику і вимагають істотного забезпечення кредитних угод, тому реально банківське кредитування не виступає суттєвим джерелом фінансування інновацій.

Портфельні інвестори – це інвестиційні фонди (приватні фонди і фонди допомоги), фонди венчурного капіталу, пенсійні, страхові фонди тощо. Вони намагаються об'єднати доходи від виплати дивідендів і від підвищення вартості основних засобів (підвищення вартості акцій). Зазвичай не претендують на контрольний пакет акцій, але хочуть мати право голосу в управлінні підприємством, у яке інвестують кошти (голосування на зборах акціонерів, представництво в раді директорів). В Україні портфельних інвесторів небагато, а комісії з цінних паперів США та аналогічні правила європейських фондів не дозволяють їм інвестувати в більшість українських підприємств. Портфельні інвестори орієнтовані на отримання торгового прибутку, тому здебільшого інвестують кошти в акції великих підприємств. Формами залучення коштів у фінансування інноваційного процесу є емісія акцій, випуск облігацій, добровільні внески спонсорів. Емісія акцій полягає у залученні інвестицій через додатковий випуск акцій підприємства і доступна лише тим суб'єктам господарювання, які мають організаційно-правову форму публічних чи приватних акціонерних товариств. До публічної емісії акцій вдаються відомі великі підприємства, акції яких мають попит. Отже, для реалізації інноваційних проектів можна використовувати різні джерела фінансування. Кожне з них має свої переваги і недоліки (табл. 2), тому прийняття рішення щодо їх вибору слід ретельно обґрунтовувати.

Таблиця 2

Види джерел фінансування інноваційної діяльності підприємства та переваги і недоліки їх залучення

Види джерел фінансування	Переваги залучення	Недоліки залучення
Власні кошти	<ul style="list-style-type: none"> – не потрібно залучати довгострокові кредити, звертатися до різноманітних фінансово-кредитних установ; – забезпечується фінансова стійкість розвитку підприємства, його платоспроможність у довгостроковому періоді, – зниження ризику банкрутства; – більш висока здатність генерації прибутку 	<ul style="list-style-type: none"> – криза затримки платежів обмежує можливість фінансування інновацій за рахунок прибутку; – недостача власних коштів зумовлює низьку інноваційну активність; – обмеження темпів розвитку
Позикові кошти	<ul style="list-style-type: none"> – можливість розвитку виробництва, збільшення прибутковості власного капіталу; – здатність швидко обновляти основні виробничі фонди без значних одноразових грошових витрат; – гнучкий графік виплат відповідно до виробничих циклів і потоків готівки 	<ul style="list-style-type: none"> – погіршення фінансових результатів реалізації проектів; – довгострокові інноваційні проекти характеризуються високим ступенем ризику; – проблеми кредитних гарантій або застави, що виникає при кредиті
Залучені кошти	<ul style="list-style-type: none"> – акумулювання крупних фінансових ресурсів шляхом розміщення акцій; – залучення фінансових ресурсів дає змогу підприємству відносно вільно маневрувати структурою цих ресурсів; – за допомогою емісії цінних паперів проводиться заміна інвестиційного кредиту ринковими борговими зобов'язаннями. 	<ul style="list-style-type: none"> – приватні акціонерні товариства не можуть залучати значні обсяги інвестиційних ресурсів; – розміщення цінних паперів – складний і дорогий процес

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки: до інноваційного процесу на промислових підприємствах найбільш прийнятним є застосування саме поняття «фінансування», а не «інвестування». Це пов'язано з тим, що очікуваний результат від впровадження інновацій у виробничий процес підприємства є не лише у формі прибутку, але й у вигляді соціального ефекту. Використання інноваційного процесу на підприємстві має значну соціальну і економічну спрямованість. Причому першочергове значення полягає в соціальній спрямованості, оскільки навіть без позитивного економічного результату від впровадження інновацій підприємство на початковому етапі уже отримує позитивний соціальний ефект, що в майбутньому може сприяти на більш пізніх етапах досягненню певного рівня прибутковості.

Таким чином, можна стверджувати, що фінансування інноваційного процесу – це процес залучення фінансових ресурсів у інноваційний процес на підприємстві у грошовій формі з метою досягнення економічного та соціального ефекту в перспективі. Крім того, в сучасних умовах суттєвим джерелом фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств можуть бути в основному тільки власні фінансові джерела, збільшення яких можливо шляхом зниження сум постійних і змінних витрат, що потребує додаткового дослідження. Зокрема, до резервів економії змінних витрат можна віднести запровадження на підприємстві системи управління якістю, що буде сприяти зростанню продуктивності праці, скороченню понаднормових витрат сировини, матеріалів та інших видів ресурсів, підвищенню якості та скороченню браку готової продукції, що може бути предметом подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Принципи формування і механізми реалізації фінансової політики приватизованих підприємств: [монографія] / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. А. Козоріз // Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 357 с.
2. Лапко О. Проблеми інноваційної діяльності / О. Лапко // Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 93–95.
3. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: [навч. посіб.] / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
4. Олексієнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійський тлумачний словник) / Л. М. Олексієнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 591 с.
5. Дорофеев В. Д. Инновационный менеджмент: [учеб. пособ.] / В. Д. Дорофеев, В. А. Дресвянников. – Пенза: Изд-во Пенз. гос. ун-та, 2003. – 189 с.
6. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: [монографія] / М. П. Денисенко, Л. І. Михайлова, І. М. Грищенко, А. П. Гречан; [за ред. М. П. Денисенка, Л. І. Михайлової]. – Суми: Університетська книга, 2008. – 1050 с.
7. Інноваційний розвиток промисловості України / під ред. проф. О. І. Волкова, проф. М. П. Денисенка. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
8. О. Кириченко. Фінансовий менеджмент на підприємствах України: принципи забезпечення позитивної динаміки / О. Кириченко // Банківська справа. – 2007. – № 5. – С. 3–17.

Прийнято до друку 24.07.2012